

Ferge Zsuzsa (2012) *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában.*

Válogatott tanulmányok.

Budapest: L'Harmattan – Könyvpont.

Ferge Zsuzsa, a modern magyar társadalomtudomány ikonikus alakja, 2012-ben új kötetbe gyűjtötte össze tanulmányait, esszéit és jegyzeteit a magyar társadalom igazságtalanságairól. A szép kivitelű könyv alapvetően másutt már megjelent írások válogatására épül, a szerző ugyanakkor több korábbi tanulmányát átdolgozta, illetve kiegészítette. Két új fejezetet is tartalmaz a kötet: az egyik a szabadság és a biztonság viszonyának empirikus elemzése az 1995-2000 közötti periódusban, a másik pedig az értelmiség felelősségét taglaló jegyzet. Ezek a fejezetek Ferge hivatástudatának két meghatározó elemét reprezentálják: egyrészt az empirikus szaktudós attitűdjét, másrészt a társadalmi igazságot kereső, a közügyek iránt elkötelezett értelmiségi viszonyulást.

A szerző már a bevezetőben egyértelművé teszi, hogy nem csupán deskriptív-analitikus, hanem gyakran normatív, helyenként szenvedélyes tónusban ír majd arról, ami több mint fél évszázados tudományos pályája során végig kiemelten foglalkoztatta, a magyar társadalom igazságtalanságairól, a szegénységről és az egyenlőtlenségekről: *„A társadalmi intézmények igazságtalansága – ez szélesben elterjedt közfelfogás – összefügg az egyenlőtlenségek mértékével. A nagy egyenlőtlenségeket a többség igazságtalannak is tekinti. Én is.”* (7.) A probléma régi, a kontextus azonban változik, és az elmúlt két évtizedben immár a demokrácia körülményei között éljük meg az egyenlőtlenségeket. Logikus tehát, hogy a kötet első fejezete a szabadság és a biztonság értékei közötti viszonyt úgy tárgyalja, hogy kitér annak magyarországi politikai-ideológiai, illetve társadalomtörténeti beágyazottságára.

Ferge számára meghatározó kortársa, az indiai születésű, 1998-ban közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett Amartya Sen elméleti munkássága, mindenekelőtt Sennek a hétköznapiakban megélhető szabadságra (*effective liberty*, Sen 1999: 364) vonatkozó gondolata. Az ebből adódó társadalompolitikai következtetés nem kétséges: *„A létbiztonság – jövedelembiztonság, lakásbiztonság, orvoslás biztonsága – egyértelműen szabadságnövelő. Ehhez képest meglehetősen kis ár az, hogy adót vagy járulékot kell fizetni.”* (25.) Ferge világnézete tehát *„szociális liberális”* (27-28.), és a társadalmi igazságtalanságokkal szembeni vitája egyszersmind a magántulajdon szentségére épülő klasszikus liberális gondolattal – amelyet a szerző gyakran gazdasági

¹ MTA TK Politikatudományi Intézet

liberalizmusként, illetve neoliberalizmusként aposztrofál – szembeni polémia is. Ennek kapcsán igen tanulságos az a „nagyon szomorú” (39.) empirikus következtetés, amelyet a poszt-szocialista országok összevetésében fogalmaz meg: a cseh, a lengyel, az egykori keletnémet és a szlovák népességgel összevetve a magyar állampolgárok „a legkevésbé szabadságszerető” (39.), egyben nálunk a legnagyobb az erős biztonspártiak aránya. Márpedig ezek a kutatási eredmények az 1995-2000 közötti időszakra vonatkoznak, vagyis arra a periódusra, amikor Magyarország makrogazdasági értelemben kifejezetten sikeresnek számított a kelet-közép-európai régióban. Később, ahogy azt az „újkapitalizmus” egyenlőtlenségeit boncolgató alfejezet ismerteti, a magyarországi egyenlőtlenségek erősen megnöttek, és az elhúzódozó válság periódusában „újabb társadalmi hasadások keletkeznek” (48.).

A kötet egyik legizgalmasabb és egyszersmind legprovokatívabb része a magyarországi egyenlőtlenségek sajátos okairól elmélkedő alfejezet (52-59.). Ferge három speciálisan magyar tényezőt vélelmez: egyrészt a „megosztó nacionalizmust”, másrészt a „parciális érdekek érvényesítését” tápláló magyar önkormányzatiság rendszerét, harmadrészt pedig „a magyar (neo)liberalizmus ugyancsak sajátos erejét” (54.). Ezen a ponton azonban kisebb hiányérzete támad az olvasónak: az izgalmas hipotézisek inkább intuíciók maradnak, amelyeket a szerző ugyan illusztrál, de nem tesztel a más fejezetekben tapasztalható módszertani akkurátussággal. Ezzel együtt meggyőző a szomorú láttelep, mely szerint az inkább biztonsvágyó és kevésbé szabadságszerető magyar társadalomban immár nemcsak az egyenlőtlenségek növekvők, de mára a demokrácia, különösképp pedig a szegényebb állampolgárok hétköznapokban megélhető szabadsága is súlyosan sérült. Ebben a folyamatban „paradigmaértékű”, ahogy a szolidaritás fogalma újraértelmeződik: „a társadalmi tagságból adódó jogok átalakulnak a szegények rászorultság alapú szükségletévé” (65.).

A könyv második része a kirekesztettség útjaival foglalkozik. A kirekesztésről, illetve ennek ellentettjeként az összetartozó társadalomról és a szociális munkáról szóló, Zygmunt Baumant és Emmanuel Levinast megidéző fejezet a legnemesebb hazai humán intellektuális tradíció szép példája. A posztmodern szegénység illékonyságának 2007-ben publikált vizsgálata viszont klasszikus empirikus szociológiai elemzés, melynek konklúziójaként Ferge az új magyar demokrácia akkori látszólagos (azóta már rég elfeledett) sikereiről joggal állapítja meg, hogy „a mélyben zajló kirekesztést újratermelő folyamatokat egyelőre érintetlenül hagyják” (101.).

A kötet harmadik részéből a fél évszázaddal ezelőtt írott „Statisztika a gyermekekről – 1962” tanulmány lenyűgöző. A statisztikai elemzés nemcsak önmagában érdekes, de azért is, mert annak magyarázó részében az akkor még pályája elején járó Ferge Zsuzsa érzékenyen mutat rá az oktatás és a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése közötti kapcsolatra (118.), megelőlegezve a francia szociológia hetvenes évekbeli meghatározó alakjainak, Bourdieu-nek és Boudonnak világhírnevet hozó következtetéseit (vö. Bourdieu-Passeron 1970, Boudon 1973).

Nagyon elgondolkodtató továbbá a tudományos eredményeket társadalompolitikai tézisekké transzformáló, A *gyermekszegénység elfogadhatatlan* címmel írott, eredetileg előadásra készült szöveg. Itt, ebben a formájában, viszont stílusosan és esztétikailag is kissé zavarbaejtő a *Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program* összefoglalója (különösen a 149. oldalon burjánzó félkövér betűk, illetve az eredeti szöveg műfajából természetesen következő bürokratikus nyelvezet miatt). A gyermekszegénység elleni küzdelem ügyének stratégiai fontossága természetesen vitathatatlan – e kötet stílusához viszont véleményem szerint jobban illeszkedett volna a konkrét program helyett egy tanulmány vagy esszé közzlése. Ez az olvasói

várakozás később szerencsére teljesül, a társadalompolitikai esszéket tartalmazó negyedik rész hetedik fejezetében (*A kormány lemondott a szegényekről*, 224-235.).

A negyedik részben olvasható esszék kivétel nélkül meggyőzőek: Ferge Zsuzsa azon kevés hazai társadalomtudósaink egyike, aki kifinomult empirikus érzékenysége és módszertani tudatossága mellett olvasmányosan is ír – legyen szó akár a családtámogatás rendszeréről, akár az egészségügy reformjáról, akár a közmunkáról. Olyan társadalomtudós, aki egyben érzékeny szociálpolitikus is; a szociálliberális kormány közmunkatörvénye kapcsán például arra figyelmeztet, hogy „*a szociális szolgálatokkal való segítő együttműködést nem megszüntetni, hanem támogatni kellene, hiszen a kutatások szerint ez volt a munkaerőpiacra visszakérülés egyik legjobb eszköze*” (191.). Kevésbé tapasztalt pályatársak számára az is példaadó, ahogy részben az empiria fényében, részben az olvasók kedvéért láthatóan folyamatosan átdolgozza, finomítja korábbi írásait.

Végül az ötödik részben a szerző közvetlenül is megosztja velünk, olvasóival, hivatástudatának fő építőköveit. Ferge Zsuzsa szaktudós és értelmiségi, akit a humaniőrak „*spirituális élménye*” (246.) is táplál, aki a szabad bölcsészet ismeretanyagát is nélkülözhetetlennek látja a társadalomtudományok érvényes műveléséhez. Nehéz lenne ezzel polemizálni, ahogy a *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában* kötet értékei általában is vitathatatlanok.

Van azonban a kötetnek egy rendszeresen visszatérő, nem egészen érthető motívuma: ez Ferge Zsuzsa viszonya a közgazdaságtanhoz, ezen belül is elsősorban a magyar közgazdaságtudomány művelőihez. Ferge a kötet bevezetőjében „*a gazdaságtudomány, sőt a globális gazdaságirányítás új fordulatáról*” (7.) ír, amelynek igazolására a Világ gazdasági Fórum újkeletű érzékenységét említi a jövedelmi és munkaerőpiaci egyenlőtlenségek iránt (ez a motívum visszatér a 44. oldalon, az újkapitalizmus egyenlőtlenségeit tárgyaló fejezetben is). Valójában a közgazdaságtudomány már igen hosszú ideje kiemelten foglalkozik mind a humán tőke, mind az egyenlőtlenségek kérdésével. Csupán illusztrációként: Gary Becker 1992-es közgazdasági Nobel-díját nem kis mértékben 1962-ben írott *Beruházás az emberi tőkébe* című oktatásgazdaságtani alapművének köszönheti, az új növekedésmélelet egyik legfontosabb vitája pedig már jó húsz éve a növekedés és az egyenlőtlenségek közötti viszonyról szól. A félreértést elkerülendő: a programadó írás, Persson és Tabellini első változatban 1991-ben megjelent (az *American Economic Review*-ben 1994-ben publikált) tanulmánya szemernyi kétséget sem hagy afelől, hogy az egyenlőtlenségek károsak a gazdasági növekedésre. De a Ferge által idézett (44.) Világ gazdasági Fórum publikációiból sem csupán 2012-ben értesülhettünk arról, hogy az egyenlőtlenségek csökkentésére törekvő gazdaság- és társadalompolitika kedvezőbb a gazdasági fejlődésre mint az állami jóléti politikák radikális visszafogására törekvés. A globális versenyképességi indexek már a kétezres évek első felében azt mutatták, hogy az üzleti világ is az észak-európai országokat tekinti a világ legversenyképesebb gazdaságainak (vö: Sala-i-Martin – Porter – Schwab 2004: 11), azokat az országokat tehát, amelyek a szabadság és a biztonság között feltételezett átváltás dilemmájára a Ferge értékvilágával leginkább kompatibilis választ adják. Könnyen belátható: a nemzetközi közgazdaságtudomány sokszínű és egyszersmind nyitott a többi társadalomtudományi diszciplínával határos területek felé (az elmúlt két évtizedben közgazdasági Nobel-díjat kapott a már említett Sen, illetve Becker mellett többek között Kahneman, Ostrom és Williamson is). Igaz, Ferge Zsuzsa bírálata elsősorban a hazai közgazdaságtan kortárs művelőire irányul, akikre mintha homogén csoportként, a piac racionalitását mindenhatónak láttató, öntudatos neoliberális fundamentalista közösségként (58.) tekintene. Meglátásom szerint azonban ez igazságtalan leegyszerűsítés: a diszciplináris és empirikus nyitottság ugyanis a magyar közgazdaságtudomány egy részére is fennáll. Hámori Balázs például integrálta az irracionálisnak tűnő viselkedésformák megértésének kahneman-i tradícióját a hazai közgazdaságtudományba (Hámori 1998), az MTA oktatással és munkaerőpiaccal

foglalkozó kutatói közül pedig sokan évtizedek óta elmélyülten és érzékenyen foglalkoznak a kirekesztett társadalmi csoportokkal. A teljesség igénye nélkül itt csak Köllő János (2008), illetve Kertesi Gábor és Kézdi Gábor (2005a. 2005b) kutatásaira utalok, akiknek írásai Ferge Zsuzsa itt tárgyalt kötetének hivatkozásjegyzékében is könnyen szerepelhetnének.

Fergének abban persze igaza lehet, hogy az említett szerzők gondolatai kevésbé jutottak el akár a hétköznapi nyilvánossághoz, akár a politikai elithez – összehasonlítva például a *Fordulat és reform* szerzőinek kétségtelenül tartós hatású, komoly médianyilvánosságot kapó meglátásaival (vö. Ferge 2010). Valójában lehet, hogy a *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában* ezt is sugallja: a társadalomtudós értelmiségi feladata többek között átjárni a diszciplináris határokon, illetve eljuttatni tudományos eredményeinket az állampolgárok közösségéhez. Világnézetünkől függetlenül, felelős társadalomtudósként és aktív állampolgárként így munkálkodhatunk egy kevésbé igazságtalan magyar társadalom megteremtésén, amelyben biztonság és szabadság egymással a mainál talán sokkal inkább összeegyeztethetők.

HIVATKOZÁSOK

- Becker, G. S. (1962) Investment in Human Capital: A theoretical analysis. *The Journal of Political Economy*. 70. 5. 9-49.
- Boudon R. (1973) *L'inégalité des chances: la mobilité sociale dans les sociétés industrielles*. Paris: Armand Colin.
- Bourdieu, P. – Passeron J. C. (1970) *La Reproduction: Éléments d'une théorie du système d'enseignement*. Paris: Editions de Minuit.
- Ferge Zs. (2010) *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek. Adalékok a rendszerstruktúra és a társadalmi struktúra átalakulásának dinamikájához*. Budapest: Napvilág.
- Hámori B. (1998) *Érzelemgazdaságtan*. Budapest: Kossuth.
- Kertesi G. – Kézdi G. (2005a) Általános iskolai szegregáció, I. rész: Okok és következmények. *Közgazdasági Szemle*, 52. 4. 317-355.
- Kertesi G. – Kézdi G. (2005b) Általános iskolai szegregáció, II.rész: Az általános iskolai szegregálódás folyamata Magyarországon és az iskolai teljesítménykülönbségek. *Közgazdasági Szemle*, 52. 5. 462-479.
- Köllő J. (2008) *A pálya szélén – Iskolázatlan munkanélküliek a poszt-szocialista gazdaságban*. Budapest: Osiris.
- Persson, T. – Tabellini, G. (1994) Is Inequality Harmful for Growth? *American Economic Review*, Vol. 84. No. 3, 600-621.
- Sala-i-Martin, X. – Porter, M. E. – Schwab, K. (szerk.) (2004) *The Global Competitiveness Report 2003-2004*. World Economic Forum, New York: Oxford University Press.
- Sen, A. (1999) The possibility of social choice. Nobel Lecture, December 8, 1998. *The American Economic Review*. 89. 3. 349-378.